

แนวทางพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนใน จังหวัดนครสวรรค์

Guidelines for Developing Factors Affecting the Belief in the Law of Karma of Buddhists in Nakhon Sawan Province

เพ็ญแข คงเพชรศักดิ์¹ วัฒนะ กัลยาณพัฒน์กุล² และสามารถ สุขุประการ³

Penkhae Kongpetsak, Watthana Kanlayapatthanakul and Sarmart Sukhuprakarn

Received: May 31, 2023

Revised: December 15, 2023

Accepted: January 07, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา 2) ศึกษาความเชื่อและพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ และ 3) นำเสนอแนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ วิธีดำเนินการวิจัย บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึก โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 22 รูป/คน ได้แก่ พระสังฆาธิการ อุบาสก และอุบาสิกา และการสนทนากลุ่ม) โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 8 รูป/คน ได้แก่ นักวิชาการด้านพุทธศาสนา พระสงฆ์นักเผยแผ่พุทธศาสนา และอุบาสิกา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาอธิบาย ผลการวิจัย พบว่า 1) คำสอนเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนา อธิบายความหมายและลักษณะของกรรมมูลเหตุให้เกิดกรรม การให้ผลของกรรมตามเหตุปัจจัย และการปฏิบัติต่อกรรมที่มีเป้าหมายสูงสุด คือ การดับกรรมเพื่อเข้าสู่พระนิพพาน 2) สภาพความเชื่อและพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ ด้วยชาวพุทธไทยมี

¹⁻³ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: penkhae36008@gmail.com

ความเชื่อเพื่อเพื่อแผ่ ดังนั้น จึงนิยมทำบุญ การทำบุญเกิดจากความเชื่อว่ามีอานิสงส์ทำให้ไปบังเกิดในสุคติภูมิ และ 3) แนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ ให้มีการปลูกฝังความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมจากครอบครัว โรงเรียน วัด ตั้งแต่เด็ก ๆ เพื่อจะได้มีพฤติกรรมที่มีความละเอียดรอบคอบกลัวต่อบาปทำให้ไม่สร้างบาปอกุศลกรรมซึ่งเป็นปัญหาความเดือดร้อนต่อตนเองและสังคมต่อไป

คำสำคัญ: กรรม, กฎแห่งกรรม, ความเชื่อในสังคมไทย, บุญบาป

Abstract

The objectives of this research article were 1) to study the teachings on the law of karma in Buddhism; 2) to study the belief and behavior on the law of karma of Buddhists in Nakhon Sawan Province; and 3) to present guidelines for developing factors affecting the belief on the law of karma of Buddhists in Nakhon Sawan Province. This was a quantitative research. It consisted of a study of related research documents and collecting field data using in-depth interviews with 22 key informants, namely Buddhist monks, laymen, laywomen, and focus group discussions with 8 key informants, including Buddhist scholars, Buddhist propagator monks, and laywomen. The research instruments included in-depth interviews and descriptive content analysis. The research results found that 1) the teachings on karma in Buddhist scriptures explained the meaning and characteristics of karma, the cause of karma, the results of karma according to causes and conditions, and the practice of karma with the highest goal of extinguishing karma to enter Nirvana; 2) the belief and behavior of Buddhists in Nakhon Sawan Province regarding the law of karma made them generous. Therefore, they liked to make merit. Making merit came from the belief that it will bring them to a good destination; and 3) the guidelines for developing factors that affected the belief in the law of karma of Buddhists in Nakhon Sawan Province to instill belief in the law of karma from the family, school, and temple since childhood so that they will have behavior that was ashamed and afraid

of sin, preventing them from creating sinful karma, which was a problem that caused suffering to themselves and society in the future.

Keywords: Karma, Law of Karma, Belief in Thai Society, Merit and Sin

บทนำ

สังคมในยุคปัจจุบันที่ความเจริญทางด้านวัตถุส่งผลกระทบในการดำเนินชีวิตตามวิถีทางเพื่อความอยู่รอดในสังคมวัตถุนิยม สนใจวัตถุมากกว่าความเจริญทางด้านจิตใจ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงค่านิยมจากการทำความดีเพื่อความดี มาเป็นการทำความดีเพื่อแสวงหาประโยชน์ส่วนตน โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม มนุษย์ให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิตใจน้อยลงกระทำทุกอย่างไปเพื่อสนองความต้องการ คือ กิเลสทั้งสิ้น มนุษย์ส่วนใหญ่หวังความสำเร็จทางชื่อเสียงเกียรติยศ เงินทอง ความคิดจิตใจเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อม ส่งผลต่อการกระทำให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมเช่นกัน ซึ่งการกระทำทุกอย่างของมนุษย์นั้นอยู่ใต้อำนาจการบังคับของกิเลสทั้งสี่ ดั่งพุทธพจน์ “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีจิตใจเสียหยาแล้วจะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์ย่อมติดตามเขาไปเหมือนล้อหมุนตามโคที่ลากเกวียน ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตามจะทำตามความทุกข์ย่อมติดตามมาเหมือนดังเงาที่ติดตามตัว” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากพุทธพจน์ข้างต้น แสดงให้เห็นผลของการมีความคิดที่ชั่วที่เปรียบเสมือนล้อที่หมุนตามโคที่ลากเกวียน ฉะนั้นถ้าคนมีใจชั่วก็พูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วยและสอนให้เห็นผลของการมีความคิดที่ดีว่าการกระทำที่เกิดจากความคิดทั้งหมดของเรานั้นเกิดจากใจและทุกสิ่งก็สำเร็จได้ด้วยใจ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้ความหมาย กฎแห่งกรรม หรือ กรรมนิยามเป็นกฎข้อหนึ่งของกฎธรรมชาติเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์ กล่าวคือ กฎแห่งกรรมหมายถึงกระบวนการก่อกรรมและการให้ผลของกรรมอย่างเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งกระบวนการก่อกรรมนั้นต้องประกอบด้วยเจตนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2531) คือ การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความจงใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนาเรียกว่าไม่เป็นกรรมเป็นแค่เพียงกิริยาเท่านั้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2558)

สังคมไทยปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวัตถุเป็นอย่างมากแต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหาได้เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริงของคนไทยไม่คนนิยมวัตถุหรือวัตถุนิยมมากไปมีกิเลสมากขึ้นและสิ่งที่ขาดคือศีลธรรมสภาพสังคมที่ฟอนเฟะเพราะรับอิทธิพลอารยะธรรมตะวันตก (พุทธ

ทาสถิกขุ, 2545) จากค่านิยมเดิมที่ยกย่องคนดี คือ คนมีคุณธรรมและเชื่อในกฎแห่งกรรมตามสำนวนที่ว่า “ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว” ในปัจจุบันได้จางหายไปกับคนไทยรุ่นใหม่สังคมไทยได้เปลี่ยนค่านิยมไปยกย่องวัตถุนต์คือคนที่มั่งเงินทองมีอำนาจและผลตอบแทนของการทำดีได้ดี “ดี” ในความหมายของคนรุ่นใหม่คือได้วัตถุนต์ของเงินทองชื่อเสียงเกียรติยศทั้ง ๆ ที่ผู้ที่ได้รับการยกย่องเป็นผู้ประพตเสื่อมเสียแต่สังคมไม่ได้ให้ความสนใจความประพตหรือวิธีการที่ทำให้ได้มาซึ่งวัตถุนต์ของเหล่านั้นเพียงแต่ขอให้ได้มาเป็นพวจึงเกิดสำนวนที่นำมาใช้ในสังคมใหม่ว่า “ทำดีได้ดีที่ไหนทำชั่วได้ดีมีถมไป” ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลกระทบของความเชื่อเรื่องกรรมในสังคมไทยได้คลอนแคลนสังคมเกิดความเชื่อเรื่องกรรมคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงและไม่เชื่อกฎแห่งกรรมว่ามีจริงความเชื่อเหล่านี้ไม่ได้มีผลเฉพาะผู้ใหญ่เท่านั้นแต่ได้ส่งผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างมากกับเด็กและวัยรุ่นที่จะเป็นกำลังของชาติทำให้เกิดความเชื่อเรื่องกรรมคลาดเคลื่อนและผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงและไม่เชื่อเรื่องกรรมและผลแห่งกรรมว่ามีจริงสาเหตุมาจากเห็นการกระทำของผู้ใหญ่ที่กระทำตัวอย่างที่ไม่ดีไว้และกฎแห่งกรรมก็ไม่ได้ลงโทษผู้กระทำผิดให้เห็นทันตานอกจากนี้วัฒนธรรมตามกระแสโลกาภิวัตน์ยุคของการสื่อสารที่ไร้พรมแดนเครื่องมือสื่อสารต่าง ๆ ได้ยั่วยุกระตุ้นให้เกิดความต้องการทางวัตถุนต์และบริโภคนิยมเพื่อสนองกิเลสอยู่ตลอดเวลาความสุขเกิดจากการมีวัตถุนต์จึงต้องมีการแสวงหาด้านเดียวรวมถึงการห่างเหินจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลจากการมีความเชื่อเรื่องกรรมที่ผิดไปจากเดิมได้ก่อให้เกิดปัญหาในสังคมปัจจุบันเช่นปัญหายาเสพติดปัญหาอบายมุขปัญหาอาชญากรรมและอื่น ๆ อีกมากมายนานัปการ สาเหตุแห่งปัญหาดังกล่าวนี้นี้มีหลายประการ คือในประการแรกปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบันที่เกิดจากความย่อหย่อนในด้านศีลธรรมหรือคุณธรรมที่ทวีความรุนแรงขึ้นโดยลำดับ ในระดับสังคม มีปัญหาเรื่องการทุจริตคอร์รัปชัน การค้ำมนุษย์ การแพร่ระบาดของยาเสพติด ปัญหาการเกิดอาชญากรรมสูงขึ้น โดยมีข้อเท็จจริงที่สนับสนุนคือ ปีพุทธศักราช 2564 สถิติฐานความผิดคดีอาญาคดี 4 กลุ่ม 1) ฐานความผิดเกี่ยวกับชีวิต ร่างกาย และเพศ มีการรับแจ้ง รวม 12,773 คดี 2) ฐานความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ รวม 42,512 คดี (สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, 2565) สำหรับปัญหาสังคมที่เป็นปัญหาของปัจเจกบุคคล เช่น ปัญหาการฆ่าตัวตาย ปัญหาหนี้สินครัวเรือนที่สูงขึ้น เป็นต้น ปัญหาทั้งสองระดับนี้มีพื้นฐานมาจากความเชื่อหรือทฤษฎีของบุคคลเป็นสำคัญความเชื่อที่เป็นสัมมาทิฐิ ย่อมทำให้บุคคลดำเนินชีวิตอยู่ในวิถีทางที่ถูกต้อง ความเชื่อที่เป็นมิถนาทิฐิ ย่อมทำให้บุคคลคิดตัดสินใจและกระทำการไปแนวทางที่ผิด นำพาชีวิตไปสู่ความเสื่อมตถต่ำและเสียหาย รวมทั้งส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนแก่สังคม ความเห็นที่ถูกต้องซึ่งเป็นสัมมาทิฐิประการหนึ่ง คือ ความเชื่อถึงการมีอยู่ของโลกหน้า หรือชีวิต

หลังความตายซึ่งหมายถึงชีวิตมิได้สิ้นสุดที่สุดที่การตายและจะต้องมีการเกิดใหม่ต่อไปจะช่วยเหลือส่งเสริมให้คนมีความเพียรและกระทำแต่กรรมดีในขณะเดียวกันความเชื่อที่เป็นมิจฉาทิฐิในเรื่องนี้จะทำให้คนตัดสินใจกระทำการไปในทางที่ผิดด้วยเช่น ปัญหาการฆ่าตัวตาย เพราะคิดว่าความตาย คือ การสิ้นสุดของปัญหา ปัญหาการใช้ชีวิตอย่างสุดโต่ง และปัญหาการกระทำผิด ศีลธรรมทั้งหลาย เช่น การฉ้อโกง ทูจจริต การฆ่า การทำร้ายผู้อื่นหากใช้อำนาจหรืออิทธิพลหลีกเลี่ยงการรับโทษทางกฎหมายบ้านเมืองหรือหลบหนีไปได้ในชาตินี้ก็ไม่ต้องไปรับโทษทัณฑ์ในผลของกรรมในชาติต่อไปอีกแต่อย่างใด

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ปัญหาดังกล่าวนี้นี้มีความสำคัญ และเป็นรากฐานที่จะใช้แก้ปัญหาสังคมดังกล่าวข้างต้นในปัจจุบันอย่างมีนัยสำคัญผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ในสมัยปัจจุบันว่ามีความเข้าใจสอดคล้องและถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร เพื่อจะได้ทราบสาเหตุที่มีผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการแก้ไขและเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาความเชื่อและพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์
3. เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ประกอบด้วย การศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้วิธีสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน 22 รูป/คน ได้แก่ พระสังฆาธิการ จำนวน 9 รูป อุบาสก จำนวน 9 คน และอุบาสิกา จำนวน 4 คน และการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) จำนวน 8 รูป/คน ได้แก่ นักวิชาการด้านพุทธศาสนา จำนวน 3 รูป พระสงฆ์นักเผยแผ่พุทธศาสนา จำนวน 4 รูป และอุบาสิกา 1 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก สถิติหรือวิธีการที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูลเป็นแบบวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนาอธิบาย (Descriptive Content Analysis)

สรุปผลการวิจัย

1. คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา พบว่า กรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย โดยมีกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วย่อมต้องรับผลกรรม เมื่อรับผลกรรมแล้วก็เกิดกิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรมวนเวียนต่อไป กรรม คือ เจตนาที่จะกระทำทางกาย วาจา ใจ โดยมีผัสสะที่ทำให้เกิดเวทนา เวทนาทำให้เกิดตัณหา และตัณหาทำให้เกิดกรรมหรือเจตนาที่จะกระทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อให้ได้ตามความต้องการหรือไม่ต้องการของตัณหาที่เกิดขึ้น กรรมที่ทำแล้วย่อมให้ผลในอภายภูมิ มนุษยโลกหรือเทวโลก

2. ความเชื่อและพฤติกรรมเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า อิทธิพลความเชื่อเรื่องนรกและสวรรค์ที่มีต่อการศึกษา คือ พุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ได้รับการปลูกฝังเรื่องนรก-สวรรค์จากบรรพบุรุษมาโดยลำดับและมีความเชื่ออย่างลึกซึ้งในจิตใจแล้ว ผู้สูงอายุที่เข้าวัดฟังธรรมอยู่เป็นประจำ นอกจากจะมีความเชื่อแล้วยังปฏิบัติตามได้อีกส่วนเยาวชนแม้จะมีความเชื่อแต่ปฏิบัติตามได้บ้างไม่ได้บ้าง สาเหตุสำคัญเพราะใช้ชีวิตอยู่กับสื่อวัยรุ่นมากเกินไป ทำให้จิตใจเหินห่างจากศีลธรรม

3. แนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แนวคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบันสอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เฉพาะแนวคิดหลักตามคำสอนเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่สรุปได้ว่า กรรม คือ เจตนาที่แสดงออกทางกาย วาจา ใจ กรรมเป็นการกระทำของตนเมื่อทำกรรมแล้วต้องรับผลของกรรมนั้น การให้ผลของกรรมเป็นไปตามหลักที่ว่า ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว และการปฏิบัติต่อกรรมคือการละเว้นกรรมชั่วทำกรรมดี ส่วนแนวคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบันที่ไม่สอดคล้องกับคำสอนเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลดำเนินไปตามกฎแห่งกรรม ผลกรรมคือการรับรู้อารมณ์หรือสิ่งที่กระทบอายตนะ เจ้ากรรมนายเวรเป็นผู้ให้ผลกรรมโดยผลกรรมจะระงับหรือบรรเทาลงได้หากเจ้ากรรมนายเวรยอมอโหสิกรรมการเปลี่ยนแปลงผลกรรมด้วยการทำกรรมดีเพื่อให้ผลกรรมชั่วเบาบางลง การตรอนผลกรรมชั่วไม่ให้ติดตามให้ผลได้ การแก้กรรม การให้ผลกรรมแบบตรงไปตรงมา กรรมให้ผลกับผู้อื่นที่ไม่ใช่ผู้ทำกรรมการทำอภัยทานจะทำให้เศษกรรมเป็นอโหสิกรรมหรือเป็นกรรมที่เลิกให้ผล และการปฏิบัติกรรมฐานเพื่อการแก้กรรม

นอกจากนี้จุดแข็ง จุดอ่อนของแนวคิดเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน พบว่าจุดแข็งของแนวคิดเรื่องกรรมที่อ้างอิงตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ 1) นำเสนอเนื้อหาสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาตนในทางพระพุทธศาสนา 2) นำเสนอหลักกรรมควบคู่กับการปฏิบัติต่อกรรม ช่วยส่งเสริมการปฏิบัติตนในทางพระพุทธศาสนา และ 3) การอ้างอิงคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา จุดอ่อนของแนวคิดนี้ คือ 1) การให้ผลกรรมที่รับรู้ได้ยากคือ การให้ผลกรรมแบบข้ามภพข้ามชาติที่อาจทำให้คนในสังคมมองว่า เรื่องกรรมเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อให้คนทำความดี 2) การพิจารณาเรื่องกรรมของบุคคลอื่น ตัวอย่างเรื่องกรรมที่นำเสนออาจทำให้เกิดความคุ่นชินในการพิจารณาเรื่องกรรมของบุคคลอื่นแทนที่จะพิจารณาเรื่องกรรมของตนเอง 3) เรื่องกรรมที่นำเสนอยังไม่สามารถกระตุ้นให้คนในสังคมตระหนักรู้เรื่องกรรมได้อย่างเต็มที่ คนในสังคมอาจมองเรื่องกรรมในขอบเขตที่จำกัด และคิดว่าเรื่องกรรมไม่เกี่ยวข้องกับตนเอง และ 4) การให้ผลกรรมในนรก สวรรค์ เป็นดินแดนที่ไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยอายตนะของคนทั่วไป อาจมีผลต่อความเชื่อเรื่องกรรมของคนในสังคมไทย

จุดแข็งของแนวคิดเรื่องกรรมที่อ้างอิงประสบการณ์กรรม คือ 1) เรื่องเล่าประสบการณ์กรรมนำเสนอแบบตรงไปตรงมาเฉพาะเรื่องการทำกรรมและการรับผลกรรม ทำให้ง่ายต่อการเรียนรู้ กระตุ้นความสนใจ และเป็นเรื่องราวที่พบเห็นได้ในสังคมโดยทั่วไป 2) ประสบการณ์กรรมเกิดจากการทบทวนการกระทำกรรมชั่วของตนเอง ซึ่งความเชื่อในเรื่องผลของการกระทำนี้มีผลดีต่อการเรียนรู้เรื่องกรรม สำหรับจุดอ่อนของแนวคิดนี้คือ 1) ตัวอย่างเรื่องกรรมที่นำเสนอขาดความน่าเชื่อถือในความเป็นเหตุเป็นผล เนื่องจากการรับรู้ผลกรรมนั้นเป็นการเชื่อมโยงเหตุการณ์ร้ายที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกับเหตุการณ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในอดีตโดยไม่มีมูลเหตุหรือความเชื่อมโยงของเหตุการณ์แต่อย่างใด 2) การเปลี่ยนแปลงผลกรรมด้วยการทำบุญ ส่งผลต่อความน่าเชื่อถือในเรื่องกรรมและมีผลกระทบต่อหลักกรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เนื่องจากผลกรรมชั่วเปลี่ยนแปลงได้ จึงไม่ต้องรับผลกรรมหรือรับผลกรรมเพียงบางส่วน 3) การนำเสนอเรื่องเหนือธรรมชาติ เช่น เจ้ากรรมนายเวรเข้าไปแฝงในร่างกายทำให้เกิดการเจ็บป่วย การเดินทางไปสู่ นรกและสวรรค์แล้วนำเรื่องกรรมมาบอกสอนผู้อื่นหรือการรู้เรื่องกรรมของผู้อื่นโดยผู้ที่ยังอ้างว่ามีความสามารถพิเศษ อาจทำให้คนในสังคมเกิดความสงสัยและมองว่าเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในเรื่องกรรม

แนวทางการนำเสนอเรื่องกรรมที่สอดคล้องกับสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการนำเสนอคำสอนเรื่องกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเพื่อให้คนในสังคมไทยตระหนักรู้เรื่องกรรม โดยมุ่งหวังผลทางด้านศีลธรรม แนวทางการนำเสนอเรื่องกรรมที่ผู้วิจัยนำเสนอครั้งนี้มีหลักการสำคัญ 2 ประการ คือ

1) การเรียนรู้กรรม เป็นการอธิบายเรื่องกรรมเพื่อให้เกิดแนวคิดที่จะนำไปพิจารณาเรื่องกรรมจากประสบการณ์ของตนเอง การอธิบายเรื่องกรรมมี 2 ลักษณะคือ 1.1) เรื่องกรรมในชีวิตประจำวันอธิบายเรื่องกรรมและการให้ผลกรรมในชีวิตประจำวัน นำเสนอต่อบุคคลทั่วไปเพื่อให้เกิดการตระหนักรู้เรื่องกรรม โดยอธิบายเรื่องกรรมร่วมกับการทำงานของชั้น 5 เนื่องจากความรู้เรื่องร่างกายกับจิตใจของมนุษย์เป็นที่ยอมรับของคนในสังคมโดยทั่วไปจึงทำให้เข้าใจง่าย และสะดวกต่อการเข้าถึงเรื่องกรรม และ 1.2) เรื่องกรรมทั้งกระบวนการ อธิบายเรื่องกรรมแบบข้ามภพข้ามชาติ นำเสนอต่อผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เนื่องจากคำสอนเรื่องกรรมในส่วนนี้อธิบายการให้ผลกรรมที่ไม่สามารถเข้าถึงด้วยอายตนะของคนทั่วไปจึงต้องอาศัยศรัทธาเป็นตัวนำในการเข้าถึงเนื้อหาเรื่องกรรม สำหรับวิธีการอธิบายเรื่องกรรม เน้นการใช้ตัวอย่างเรื่องกรรมที่พบเห็นได้ทั่วไป เพื่อให้ผู้ศึกษาเรื่องกรรมสามารถนำไปพิจารณาความมีอยู่ของกรรมจากประสบการณ์เรื่องกรรมของตนเองได้

2) การพิจารณากรรม คือ การพิจารณาเรื่องกรรมที่เกิดขึ้นในประสบการณ์ของตนเองว่า เรื่องกรรมที่เรียนรู้มานั้นสอดคล้องกับเหตุการณ์หรือประสบการณ์ในชีวิตตนเองอย่างไร โดยพิจารณาด้วยความเป็นเหตุเป็นผล สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการพิจารณา คือ การสังเกต การตั้งคำถาม และคิดหาคำตอบตามหลักโยนิโสมนสิการ

อภิปรายผลการวิจัย

1. คำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนา มีผลต่อการเรียนรู้และการใช้ชีวิตของมนุษย์ในปัจจุบัน การพัฒนาความรู้และสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตล้วนมีพื้นฐานจากแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งแนวคิดทางวิทยาศาสตร์มีผลต่อความเชื่อเรื่องกรรม เนื่องจากความรู้เรื่องกรรมบางส่วนไม่สามารถตรวจสอบได้ด้วยอายตนะ เช่น เรื่องการเวียนว่ายตายเกิด การให้ผลกรรมแบบข้ามภพข้ามชาติ ดังนั้นคนในสังคมไทยบางส่วนจึงยังไม่เชื่อมั่นในคำสอนเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา โดยตั้งประเด็นข้อสงสัยในเรื่องที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในการศึกษาวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นว่า คนในสังคมไทยมีความเชื่อเรื่องกรรมตามแนวคิดเรื่องกรรมที่อ้างอิงประสบการณ์กรรมมากกว่าแนวคิดอื่นซึ่งแนวคิดเรื่องกรรมที่อ้างอิงประสบการณ์กรรมเป็นแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ในหลายประเด็น เช่น ประสบการณ์เรื่องกรรมขาดความน่าเชื่อถือตามหลักเหตุและผล การรับรู้เรื่องกรรมจากผู้ที่ยังว่ามีประสบการณ์เหนือธรรมชาติ เช่น การติดต่อดวงวิญญาณ และการเดินทางไปภพภูมิอื่น รวมทั้งการแก้กรรมที่สามารถเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขเหตุการณ์ร้ายได้โดยไม่ต้องแก้ไขที่ตัวปัญหาของเหตุการณ์นั้น

2. สังคมไทยแม้ว่าจะมีความเชื่อเรื่องกรรม เป็นพื้นฐานทางด้านความคิดและการพัฒนา แต่ความเชื่อเรื่องกรรมของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่เป็นแนวคิดที่ไม่สอดคล้องกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ โดยเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติที่อ้างอิงจากประสบการณ์บุคคลเป็นสำคัญ สอดคล้องกับงานวิจัยของมัลลิกา ชมสุวรรณ (2560) พบว่า กฎแห่งกรรมทางพระพุทธศาสนา คือ กฎที่กล่าวถึงเหตุและผลของการกระทำกรรม หมายถึง การกระทำทางกาย วาจา และใจ ที่ประกอบไปด้วยเจตนาหรือความจงใจในการกระทำ เจตนาที่ถ้าถูกใจหรือดึงดูดด้วยกุศลมูลจะให้ผลเป็นวิบากกุศล ถ้าเจตนาที่ถ้าถูกใจหรือดึงดูดด้วยอกุศลมูลจะให้ผลเป็นวิบากอกุศล การสิ้นกรรมคือการบรรลุถึงพระนิพพานสามารถทำได้ด้วยการละอกุศลอันเป็นเหตุให้ออกุศลกรรมดับไป โดยใช้หลักปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นทางปฏิบัติอันสูงสุดที่นำไปสู่การดับทุกข์และสิ้นกรรมโดยสิ้นเชิง ในทางพระพุทธศาสนาเรียกมูลเหตุที่ทำให้เกิดความคิดนั้นว่าเป็นเจตนาภายใต้กุศลมูลและอกุศลมูล กฎแห่งกรรมมีคุณลักษณะที่สำคัญที่กล่าวได้ว่าเป็นแรงดึงดูดคือกุศลมูลและอกุศลมูล โดยถ่ายทอดหรือส่งผ่านไปสู่เจตนาแล้วให้เกิดเป็นพฤติกรรมและการกระทำทางกาย วาจา แล้วรับผลของการกระทำตามแรงดึงดูดให้กระทำสิ่งนั้น ๆ ส่วนกฎแห่งการดึงดูดเรียกคุณสมบัติที่นำไปสู่การดึงดูดผ่านคำสำคัญ 3 คำ คือ “ขอ” “เชื่อ” และ “รับ” ที่ถูกฝังลึกลงไปในภวังคจิตหรือจิตใต้สำนึก จนกระทั่งถูกกระตุ้นแล้วสืบเนื่องให้กลายเป็นแรงจูงใจหรือแรงดึงดูดให้มีพฤติกรรมการกระทำให้เกิดผลขึ้นมา ดังนั้นความเหมือนกันของกฎทั้งสองจึงมีลักษณะที่ถูกจูงใจหรือคุณสมบัติพิเศษบางอย่างดึงดูดให้เกิดการกระทำจนเกิดผลขึ้นมาและกฎทั้งสองยังให้ความสำคัญกับกระบวนการทำงานของจิตเหมือนกัน ยังสอดคล้องกับพระวิพัสน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต) (2553) พบว่า ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น กรรม คือการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา และสามารถจำแนกกรรมออกไปตามรูปแบบได้หลายรูปแบบ คือ 1) จำแนกตามเวลาที่เกิด 2) จำแนกตามลักษณะทางที่ทำให้เกิดกรรม 3) จำแนกตามลักษณะการให้ผล 4) จำแนกตามลักษณะอาการแสดงออก และ 5) จำแนกตามคุณภาพของกรรม ในคัมภีร์อรรถกถา จำแนกตามเวลาที่ให้ผล มี 4 ประเภท ได้แก่ 1) กรรมให้ผลในปัจจุบัน กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิดคือในภพหน้า กรรมให้ผลในภพต่อไป และกรรมเล็กให้ผล 2) จำแนกตามการให้ผลตามหน้าที่ มี 4 ประเภท ได้แก่ กรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด กรรมที่เข้าช่วยสนับสนุน กรรมที่บีบคั้นกรรมอื่นให้ทุเลาลง และกรรมตรวนกรรมอื่นให้ขาดไป 3) จำแนกตามความยั่งยืนหรือระดับความแรงในการให้ผล มี 4 ประเภท ได้แก่ กรรมหนัก กรรมที่ทำมามาก กรรมที่ทำเมื่อจวนจะตาย และกรรมสักว่าทำ กรรมยังมีความสัมพันธ์กับสังสารวัฏและปัจจุสมุปบาทและหลักอริยสัจ และ 4) ในฐานะที่เป็นผล คือทำให้ต้องเสวยกรรมและเวียนว่ายตายเกิด จึง

ทำให้เกิดทุกข์ พระอรรถกถาจารย์ให้ความสำคัญในการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทว่าเพื่ออธิบายความพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้กับผู้ที่กำลังศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทนี้ มีตัวอย่างของการให้ผลของกรรมที่สามารถยกมาศึกษาได้ 86 ตัวอย่างด้วยกัน และสามารถวิเคราะห์จำแนกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและสังเคราะห์เข้ากับหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาได้หลายกรณีนอกจากนี้ยังสามารถจำแนกการให้ผลของกรรมที่มีส่วนสัมพันธ์กับเวลาให้ผลของกรรมซึ่งมีทั้งให้ผลในชาตินั้น และมีให้ผลแบบข้ามภพข้ามชาติ การอธิบายเรื่องกรรมของพระพุทธเจ้าจะมีปรากฏอย่างเห็นได้ชัดในพระคาถา ส่วนพระอรรถกถาจารย์ใช้วิธีการเล่าเรื่องที่ที่เกิดขึ้นประกอบ นอกจากนี้ เรื่องกรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทยังมีอิทธิพลต่อคนในสังคมไทยหลายด้าน เช่น 1) ด้านวิถีชีวิตเช่น วิถีชีวิตส่วนปัจเจกบุคคล และส่วนสังคม 2) ด้านศิลปวัฒนธรรม เช่นงานสถาปัตยกรรม งานประติมากรรม และงานจิตรกรรม 3) ด้านการปฏิบัติธรรม และ 4) ผลงานทางด้านวรรณกรรมทั้งหมดนี้เป็นแนวทางในการปฏิบัติของคนในสังคมเพื่อให้อยู่ในหลักศีลธรรมอันดีงาม

3. แนวทางการนำเสนอเรื่องแนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ที่ นำเสนอในครั้งนี้ถือเป็นทางเลือกหนึ่งในการนำเสนอเรื่องกรรมสู่สังคมไทย ซึ่งแตกต่างจากการนำเสนอเรื่องกรรมที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน และแตกต่างจากแนวทางการนำเสนอเรื่องกรรมที่มีการศึกษาวิจัยไว้แล้วคือ ดุษฎีนิพนธ์เรื่องวิเคราะห์แนวอธิบายเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่อธิบายเรื่องกรรมโดยจัดเรียงเนื้อหาและอธิบายตามทฤษฎีระบบ คือ ปัจจัยนำเข้า กระบวนการ และผลผลิต โดยปัจจัยนำเข้า คือ ผัสสะ กระบวนการคือการเกิดขึ้นของกรรม และผลผลิตคือการให้ผลของกรรม (สุรวุฒน์ หิรัญย์สิริกุล, 2563) สำหรับการอธิบายเรื่องกรรมตามแนวทางของผู้วิจัยนี้ได้ประยุกต์เนื้อหาให้ง่ายต่อการเข้าถึงเรื่องกรรมของคนในสังคมไทยปัจจุบัน โดยอธิบายเรื่องกรรมรวมกับการทำงานของชั้น 5 ที่ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ รวมทั้งการรับรู้และตอบสนองต่อสิ่งเร้า ซึ่งเรื่องของร่างกาย จิตใจ และสิ่งเร้านี้เป็นความรู้ที่คนในสังคมปัจจุบันได้รับจากการศึกษาทางวิทยาการสมัยใหม่ ดังนั้นการอธิบายเรื่องกรรมในแนวทางนี้จะช่วยให้คนในสังคมไทยเข้าถึงเรื่องกรรมได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เสนอให้มีการกระตุ้นให้เกิดการพิจารณาเรื่องกรรมจากประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งการพิจารณาเรื่องกรรมนี้มีผลอย่างมากต่อการตระหนักรู้เรื่องกรรมดังที่เสนอในงานวิจัยฉบับนี้

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาวิจัยนี้คือ การอธิบายการให้ผลของกรรมซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรม จากคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสามารถแบ่งเนื้อหาได้ 2 ส่วนสำคัญคือ การทำกรรมและการให้ผลของกรรม ที่ผ่านมาการอธิบายการให้ผลกรรมของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งการให้ผลกรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ การให้ผลภายในซึ่งเป็นความสุขทุกข์ทางใจ และการให้ผลภายนอกซึ่งเป็นเรื่องของลาภ ยศ สรรเสริญ ชีวิตความเป็นอยู่ และเหตุการณ์ดีร้าย การอธิบายลักษณะนี้คนในสังคมก็ยังคงมีคำถามในเรื่องการให้ผลกรรมเช่นเดิม เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องเวลาที่จะให้ผลของกรรมที่ไม่สามารถรู้ได้ คนในสังคมบางส่วนจึงยังไม่เชื่อมั่นในเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา แนวทางการพัฒนาปัจจัยที่ส่งผลต่อความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า แนวทางการพัฒนา ควรเริ่มจากการสร้างศรัทธา ปรับทัศนคติเรื่องต่อเรื่องกฎแห่งกรรมให้ถูกต้อง ส่วนวิธีการนำไปใช้ สามารถทำได้ในรูปแบบของการจัดอบรมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม หรือการให้ความรู้ ความเข้าใจความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอย่างลึกซึ้ง การพัฒนาความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมจากภายนอก คือ ความรู้ที่ได้รับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมที่ถูกต้อง สามารถนำไปใช้ได้ ส่วนภายในคือ มีจิตสำนึกควรมีการปลูกฝังให้ตระหนักถึงความสำคัญของกฎแห่งกรรม สามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อตนเองและสังคม

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. การสร้างศรัทธาในเรื่องกฎแห่งกรรม โดยพระสงฆ์หรือผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา วิทยากร นักบรรยาย สามารถนำผลการวิจัยนี้ไปประกอบการเทศน์ การบรรยายเพื่อเสริมศรัทธาและความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมต่อคนในสังคมต่อไป
2. การให้ความรู้ ความเข้าใจความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมอย่างลึกซึ้ง โดยผู้บริหารสถานศึกษาควรนำองค์ความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมถ่ายทอดสู่ผู้เรียนและบุคลากรในสถานศึกษา เพื่อจะได้นำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันก็จะก่อให้เกิดความสุขในชีวิตและสังคมต่อไป
3. ควรมีการปลูกฝังให้ตระหนักถึงความสำคัญของกฎแห่งกรรม โดยพ่อแม่ ผู้ปกครองเด็กสามารถนำองค์ความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมไปสอนบุตรหลานหรือคนในปกครองเพื่อให้มี

พฤติกรรมที่ดีมีความละเอียดเกรงกลัวต่อบาป ไม่ทำผิดศีลธรรมและกฎหมายต่อไป จะทำให้สังคมมีความสุข

4. การจัดอบรมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมเพื่อประกอบการเรียน การสอนด้านศีลธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน นักศึกษา โดยครู อาจารย์ทั้งในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย

5. การปรับทัศนคติในเรื่องกฎแห่งกรรมให้ถูกต้อง โดยผู้บริหารองค์กรปกครองท้องถิ่นควรจัดอบรมความรู้เรื่องกฎแห่งกรรมแก่ประชาชนในพื้นที่เพื่อจะได้นำความรู้นี้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันและถ่ายทอดสู่สมาชิกในครอบครัวจะเป็นประโยชน์ทำให้สมาชิกครอบครัวมีความละเอียดเกรงกลัวจะบาป ทำให้ไม่กล้าทำผิดศีลธรรมและผิดกฎหมายซึ่งจะส่งผลให้ครอบครัวมีความสุข

เอกสารอ้างอิง

- พระวิวัฒน์ อดตเปโม (เอี่ยมเปรมจิต). (2553). *การศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและการให้ผลของกรรมในอรรถกถาธรรมบท*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2545). *ท่านพุทธทาสกับการศึกษา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มัลลิกา ชมสุวรรณ. (2560). *วิเคราะห์ความเหมือนกันระหว่างกฎแห่งกรรมกับกฎแห่งการดึงดูด*. (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2531). *กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ.
- สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. (2565). *สถิติฐานความผิดคดีอาญา (คดี 4 กลุ่ม) หน่วยงานทั่วประเทศ*. เข้าถึงได้จาก https://data.go.th/dataset/rtp_crimes_stat
- สุรวัฒน์ หิรัญย์สิริกุล. (2563). *แนวทางการนำเสนอเรื่องกรรมที่สอดคล้องกับสังคมไทยปัจจุบัน*. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(2), 138-154.